

Öz

Bu çalışmada 60'larla birlikte mimarlık alanında ortaya konan kent kuramlarının temelinde biçimi veya süreci öne alan yaklaşımlar olarak ikili bir biçimde ayrıştığı ve bu ayrımın yeni olmadığı; Antik Yunan'dan itibaren izlerini görebileceğimiz, tarih boyunca farklı isimler olsa da, süregelen bir anlayışın devamı olduğu hipotezi savunulmaktadır. Çalışma kapsamında mimarlık tarihçisi Alan Colquhoun'un çeşitlilik gösteren kent kuramlarının her zaman biçim veya süreç yorumlarından birine dayandırıldığı savı ve kent kuramlarını Colquhoun'un ikili sistemine benzer bir ayrımla inceleyen Kojin Karatani'nin ortaya koyduğu yapma/oluş kategorileri incelenmiştir. Karatani, yapma kategorisinde Christopher Alexander'ın biçimciliğini tartışırken; oluş kategorisinde Jane Jacobs'un "önceden tasarlanmış kentler"e getirdiği eleştiriyi irdeler. Colquhoun ise kent kuramlarını biçim/süreç ayrımı üzerinden okur. Biçimsel modeli Colin Rowe, Kevin Lynch ve Aldo Rossi'nin; süreç modelini ise Christopher Alexander'ın temsil ettiğini öne sürer. Karatani ve Colquhoun'un metinlerinde kenti açıklamak için kullandıkları bu ikili sistemin izlerini, Antik Yunan'daki düşünürlerin evreni açıklamak için kullandıkları yaratılışçı ve evrimselci dünya görüşü ayrımlarına dek sürmek mümkündür. Temel bir ontolojik fark sonucu oluşan bu düalist sistem sebebiyle kent kuramlarının ürettiği bilgi yapıları da çeşitlilik göstermektedir. Rossi, Lynch, Rowe, Jacobs ve Alexander'ın temel metinleri üzerinden incelenecek bu ikili sistemin özne ve nesneyi ele alışı ve zamansal nitelikleri karşılaştırılmış, farklı kategorilere ait gibi görünen bu yaklaşımların bilgi-kuramsal zeminleri çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Biçim, Süreç, Yaratılışçı, Evrimsel, Kent Kuramları

Kent Kuramlarında Biçim/Süreç Ayrımı: Ontolojik Dayanaklar ve Bilgikuramsal Sonuçlar

The Form/Process Division in Urban Theories: Ontological Foundations and Epistemological Outcomes

 Elçin Burcu Temel

Maltepe Üniversitesi, Mimarlık Ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü (en), İstanbul, Türkiye

 Rıfat Gökhan Koçyiğit

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Bina Bilgisi Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye

BaŞvuru tarihi/Received: 18.03.2023, Revize tarihi/ Revised: 14.06.2024, Kabul tarihi/Final Acceptance: 25.11.2024

Extended Abstract

Numerous architectural and urban theories were formulated during the late modern and postmodern periods. These theories aim to question the existing design concept and propose alternative approaches. Although they are similar in terms of criticism, their roots are fundamentally different. First, the city is seen as a formal and holistic structure with an internal logic, like a static work of art. The city, in the second, is a state of being whose essence shifts, as the usage patterns shift. What is essential to cities is only the processes themselves.

This paper attempts to show that 1960's urban theories are separated into two perspectives, which emphasize form or process, and this split is not new. It is a continuation of an ongoing concept that can be traced back to antiquity, with the division between creationism and evolutionism. Within the scope of this paper, Alan Colquhoun's statement, that urban theories are based on two models, form and process, as well as Kojin Karatani's classification of making and becoming, which is comparable to Colquhoun's binary system, were examined. Karatani addresses the formalism of Christopher Alexander in the category of making and Jane Jacobs' criticism of "previously designed cities" in the category of becoming. On the other hand, Colquhoun discusses urban theories concerning the distinction between form and process; the formal model is represented by Colin Rowe, Kevin Lynch, and Aldo Rossi, and the process model is represented by Christopher Alexander. The use of binary oppositions by Karatani and Colquhoun, to characterize the city, can be traced back to the creationist and evolutionist world views used by ancient philosophers to explain the universe. The foundation of Platonic making is ideas; formalism also sees constants, absolute norms beneath individual types, and places a priority on form over design. Similar to becoming, the concept of process covers the evolution of cities and the transformations that occur as a result of the interactions with the community.

The distinction between creationism-evolutionism and the concepts of making-becoming, which dates back to ancient Greece, continues to this day and it is possible to comprehend urban theories through these paradigms. The traces of the historical continuity of the creational and making paradigms can be seen in formalist urban theories, which are focused on archetypal searches. Process-based theories, on the other hand, show signs of the evolutionary and becoming categories because they emphasize a system that continuously evolves and takes into account the architectural object and social interaction. This duality is fundamentally based on an ontological distinction. Based on primary causes, creationists believe that being is singular and indivisible. Evolutionists deny the concept of a pre-determined being and regard the becoming itself as a being. As a result of these binary oppositions, arising from fundamental ontological distinctions, the knowledge structures established by urban theories also differ. In this paper, the epistemological foundations of these models, including their subject-object relationships and temporal characteristics, were then examined using the texts of Rossi, Lynch, Rowe, Jacobs, and Alexander, which initially appeared to be in separate categories.

Keywords: Form, Process, Creational, Evolutionary, Urban Theories

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Nasıl Atf Yapılır: Temel EB, Koçyiğit RG. Kent Kuramlarında Biçim/Süreç Ayrımı: Ontolojik Dayanaklar ve Bilgikuramsal Sonuçlar. Tasarım Kuram 2024;20(43):281–296.

Giriş

Geç modern ve modern sonrası dönemde mimarlık alanında pek çok kent kuramı ortaya çıkmıştır. Bu kuramların ortak noktası, egemen olan tasarım anlayışına eleştiri getirmeleri ve yeni yaklaşımlar önermeleridir. Her ne kadar eleştiri niteliği taşımalarıyla benzer olsalar da dayanak noktalarında temel farklılıklar bulunmaktadır. Tarihin ve biçimin, kentin şekillenmesindeki rolünü farklı ele alışlarla vurgulayan bu kuramlarda iki temel model karşımıza çıkar. İlkinde kent durağan bir sanat eseri gibidir; içsel mantığı olan biçimsel ve bütüncül bir yapı olarak görülür. İkincisinde ise kent, kullanım şekilleri değiştikçe özü de değişen bir oluş halidir. Kentler için özsel olan şey yalnızca süreçlerin kendisidir. Bu çalışmada farklı kategorilere ait gibi görünen kent kuramlarının karşılaştırılması, ayrıştığı ve benzerlik gösterdiği alanların tartışılması amaçlanmaktadır.

Literatür taraması sonucu, Alan Colquhoun ve Kojin Karatani'nin benzer bir yaklaşımla, mimarlık alanındaki kent kuramlarını bu iki temel modele ayırarak inceledikleri tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışmanın çıkış noktasını; Alan Colquhoun'un (2005a, 88-95), mimarlık alanındaki kent kuramlarının biçim veya süreci ele alan yaklaşımlar olarak ikiye ayırdığı savı ve Kojin Karatani'nin (2005, 53-54) kent kuramlarını incelerken ortaya koyduğu yapma-oluş kategorileri oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmada, mimarlık tarihçisi Colquhoun ve Karatani'nin metinlerinde kenti açıklamak için kullandıkları biçim-süreç ve yapma-oluş kategorilerinin aynı düşünsel zemine oturdukları ve bu düşünsel zeminin; Antik Yunan'daki düşünürlerin evreni açıklamak için kullandıkları yaradılışçı-evrimselci ikili dünya görüşünün devamı niteliğindeki parçaları olduğu ileri sürülmektedir. Platoncu "yapma"nın dayanağı idealardır. Biçimcilik de tek tek biçimlerin altında yatan değişmezler, mutlak standartlar görür ve biçim tasarımı önceler (Vesely

1985, 21-28). "Oluş"a benzer bir şekilde "süreç" kavramı ise kentlerin oluşumunu ve sonrasında kentle kurulan ilişkiler/ etkileşimler sonucu gerçekleşen dönüşümleri kapsamaktadır.

Temel bir ontolojik fark sonucu oluşan bu düalist sistem sebebiyle kent kuramlarının ürettiği bilgi yapıları da çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmada biçim ve süreç olarak ayırdığı varsayılan kent kuramlarının bilgisinin nelerden oluştuğunun ve bu bilginin nasıl üretildiğinin sorgulanması ile epistemik yapılarının çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bilgi üretiminde karşılaşılan kuramsal farklılıkların belirlenebilmesi ve mimarlık alanında nesneleştirme sürecindeki farklılıkların keşfedilmesi için epistemik çözümlere ihtiyaç vardır. Bu sebeple kent kuramları arasındaki epistemik ayrımı ortaya koymanın, mimarlığın disipliner karakteri bağlamında önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında öncelikle yaradılış- evrim ikiliğinin ontolojik dayanakları, sanat ve mimarlık alanına etkileri ve yapma-oluş, biçim-süreç kategorileriyle olan paralelliklerinin tarihsel izleri araştırılmıştır. Yapma-oluş ve biçim-süreç kavramlarının literatür taraması sonrası elde edilen tanımlarına yer verilmiş, kesiştikleri/ayrıştıkları noktalar üzerinden bu ikili sistemler yorumlanmıştır. Çalışma, Colquhoun ve Karatani'nin ikili sistemini tartışmaya açmayı hedeflemektedir. Bu sebeple çalışma kapsamında ele alınan kent kuramları, bu düşünürlerin ikili ayrımının parçaları olarak ele aldıkları kent kuramlarının tartışılması ile sınırlandırılmıştır. Mimarlık alanındaki kent kuramlarında görülen bu ayrımı açıklarken Colquhoun; Aldo Rossi, Colin Rowe ve Kevin Lynch'i biçim; Christopher Alexander'ı süreç kategorisine konumlandırmıştır. Karatani ise oluş kategorisinde Jane Jacobs'u, yapma kategorisinde ise Christopher Alexander'ı odağına almıştır. Karatani'nin yapma-oluş, Colquhoun'un biçim-süreç kategorilerini kullanırken öne çıkardıkları dayanaklar ve bu kategorilerin içinde

farklı yerlere konumlandıkları Rossi, Rowe, Lynch, Alexander ve Jacobs'un metinleri, çalışmanın tartışma zeminini oluşturmaktadır.

Ontolojik Dayanaklar: Yaradılışçılık Evrimselcilik Ayrımı

Antik Yunan'da doğa üzerine soruşturma anlamına gelen *physis*¹ alanında en önemli ve özgün çalışmalar M.Ö. 600'den başlayarak Aristoteles'in ölümüne kadar (M.Ö. 322) olan zaman aralığında gerçekleştirildi (Cornford 1950, 81). Henüz doğabilimi ve felsefe farklı alanlar olarak görülüyordu. 'Doğa Felsefesi' olarak adlandırılan bu dönem felsefesinin ana problemi varlık, değişme veya oluş problemiydi (Arslan 2019, 12). Cornford'a göre (1950, 83) bu üç yüzyıllık süreçte yaradılışçı ve evrimselci olarak tanımlayabileceğimiz iki ana model ortaya konmuştu: Yaradılışçı modelde dünya tasarlanmış ve bir sanat eseri gibi şekillendirilmişken; evrimselci modelde ise dünya doğmuş ve sonrasında yaşamını sürdürmeye devam eden-büyüyen bir canlı gibi görülüyordu.

Evrimselci anlayış Antik Yunan'ın ilk dönemlerindeki Milet Okulunda yaygındı. İyonyalı Doğa Filozofları olarak da bilinen bu düşünürler, tüm evreni potansiyel olarak bilinebilir ve keşfedilmesi gereken bir nesne olarak görüyorlardı (Kerse 2011, 95). Arslan, bu filozofların aradıkları şeyin hem kozmogonik hem de ontolojik bir ilke olan *arkhe* olduğunu söyler. *Arkhe*'yi ana/ilk/asli madde, ilke, neden ve/veya doğa olarak anlamak mümkündür. Varlık; su, hava, *aperion*² gibi ilksel nedenlere dayandırılmış, bunların ise değişip dönüşerek başka şeyleri meydana getirdiği savunulmuştur. İlksel nedenlerin süreç içerisindeki dönüşümleri ile bütün evreni açıklayan bu evrimselci bakış açısını, Herakleitos bir sonraki aşamaya taşımıştır. Bir an için bile hareketsiz kalmayan, sürekli değişme halinde olan ateşi *arkhe* olarak kabul etmiştir. Süreçlerin altında bir varlık bulunmadığını, varlığın kendisinin yalnızca oluş olduğunu iddia etmiştir. (Arslan 2019, 189-193). Düşünür, dünyayı bütün şeylerin toplamı olan bir

yapı olarak değil; bütün olaylar, olgular ve değişimlerle birlikte devasa bir süreç olarak görmüştür. Ayrıca tüm bu değişimin altında, değişmeyen bir yasa –*logos*³ olduğunu da belirtmiştir (Popper 2008, 16).

Herakleitos'un yarattığı kırılmadan sonra doğa filozoflarının evreni madde ve onun dönüşümleri üzerinden açıklayan yorumlarına pek çok düşünür karşı çıkmıştır. Bunlardan en öne çıkanı Parmenides'tir. Parmenides varlığın; ezeli-ebedi, bölünmez ve hareketsiz olduğu görünüşünü savunmuştur. Herakleitos'ta varlığın inkarıyla sonuçlanan akıl yürütmeler, Parmenides'te oluşun yadsınması ile sonuçlanmıştır (Arslan 2020, 213). Herakleitos-Parmenides çatışması⁴ Sokrates'in ve sonraki düşünürlerin de varlık/oluş ikilemine yaklaşımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Sokrates, doğa filozoflarının her şeyi cansız maddelere ve onların rastlantısal mekanizmalarına indirgeyen görüşleri yerine, "iyi" ideasına dayanan erekbilimsel modeli savunmuştur. Doğa bilimcilerinin "nasıl" sorusunun yerini Sokrates'te "niçin" sorusu almıştır. İnsanı çevreleyen doğanın değişmez görüntülerine akılcı açıklamalar aramaktansa; insan yaşamının düzenini, doğru ve yanlışın amacını araştırır. Felsefenin kendisi de bu noktada dış dünyadan iç dünyaya döner (Cornford 2019, 4-5).

Bu dönemde doğa araştırmalarının ve dünyanın yapısının temelinde ne bulunduğu sorunsalının yerini; insanı ölçü alan ve evrende iyiye doğru giden bir ereksellik anlayışı almıştır. Bu görüş, Cornford'un evrimselci anlayışın karşısında konumlandığı yaradılışçılık modelinin başlıca savunucusu Platon'un da dünya sisteminin bir parçasıdır. Erekbilimsel model ve evreni açıklama ilkesi olarak "iyi"yi kabul etmesi konusunda ona Sokrates hocalık yapmıştır. Platon da Dünya'nın var oluşunda aklın ve akıllı tasarımın izlerini görmüştür. Parmenides'in öğretisiyle, Herakleitos'un her şeyi değiştirmekle birlikte kendi değişmeyen *logos* kavramını bir araya

1. *Physis*; İyonyalı Doğa

Flizofları'nın evrene dair anlayışlarını özetleyen bir kavramdır. Yaygın olarak şeylerin gerçek yasasını, karakterini ve nasıl davrandıklarını kapsar. Ayrıca şeylerin başlangıcı (doğum), bitişi (ölüm) ve bu sürecin bütünü anlamını taşır (Guthrie 1985, 82).

2. Anaksimandros, su veya hava gibi tanınmış-görünür bir maddenin, evrenin tamamının ilkesi olduğu fikrini reddediyordu. Bunun yerine sınırsız-belirsiz anlamına gelen *aperion*'u *arkhe* olarak tanımladı (Guthrie 1985, 77).

3. *Logos*, bir bütün oluşturan söz, cümle, tam söz, oran, düşünce, anlam ve nihayet akıl anlamlarına gelir. Herakleitos'un kastettiği şey ise ölçü ve yasadır. *Logos* veya ateş herhangi bir başka ereği olmaksızın belirli zamanlarda evreni meydana getirir ve yine belirli zamanlarda onu ortadan kaldırmıştır (Arslan 2020, 195).

4. Felsefe tarihinin ilk ve de bilinçli görüş ayrılığı sayılır. Herakleitos değişmeyi ve hareketi ana ilke yapmıştır. Parmenides'e göre böyle bir ilkeyi benimseyen çelişkiye düşer. Değişmenin ilke olması, bir şeyin önce belirli bir şey sonra da başka bir şey olduğunu düşünmek demektir. Bu ise imkansızdır. Çünkü bir şey hem var hem yok olamaz. Herakleitos'a göre gerçek evren sonsuz değişme ve hareket gösterir. Parmenides ise gerçek evreni değişmez, sabit ve bütün olarak açıklamıştır (Aster 2005, 99).

getirerek düalist bir sistem oluşturmuştur: İçinde yaşadığımız ve değişen dünyayla, değişmeyen daha da gerçek bir dünyanın var olduğu fikri. Platon “form” veya “idea” dediği mutlak kalıplara, bu dünyada cisimleşmiş halleri olan şeylerden ayrı, temel bir gerçeklik atfetmiştir (Cornford 2019, 21-42). Akış halinde bulunan şeylerin aslı, yetkin olan ve bozulmayan idealardır. Platon’un öğrencisi Aristoteles ise erekbilimci modeli tüm doğaya ve doğada meydana gelen bütün varlık ve olaylara uygulamıştır. Doğa ahlaki bir eylemde bulunan bir insan veya sanat eserini meydana getiren bir sanatçı gibidir. Tıpkı sanatçılar gibi doğa da birtakım ereklere gerçekleştirmek üzere faaliyette bulunur. Platon ve Aristoteles’in yaradılışçı bakış açıları, sanat ürünü olan yaratımlar ve mimarlıkla ilgili anlatımlarında da karşımıza çıkmaktadır. Platon’a göre nasıl ki duysal dünyada bulunan nesnelere ideaların bir taklidi ise, sanat eserleri de bu ikincilerin bir taklidi, temsili veya kopyalarıdır. Güzellik, ideal formlara ve mutlak geometrik figürlere yaklaştıkça kazanılan bir özelliktir. Formların güzelliği, sayı ve sayı orantısından doğan matematik bir güzellik olup düzeni ifade eder. Evren nasıl bir düzen içinde bulunuyorsa, aynı şekilde tek tek doğadaki nesnelere veya sanat yapıtlarında da böyle bir düzen, oran bulunacaktır (Atay 1998, 37-38). Aristoteles de güzelliği sağlayan fiziksel özellikleri düzen (*taxia*), simetri (*symmetria*) ve ölçü (*orismenon*) olarak sıralar (Mertol 2019, 21). Bu üretimin tamamlanabilmesi için zihinde bütün öğelerin bir araya getirilmesi ve bütün bunların uyum içinde çalışıyor olması gerekir (Turan 2002, 19-20).

Platoncu görüşten temelini alan yaradılışçı modelin Rönesans dönemi mimarlık kuramlarında güçlü bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz. 15. yüzyılda Antik Yunan düşünürleri arasından özellikle Platon’un metinleri bütün yönleriyle Rönesans’ta yeniden keşfedilmiş, yorumlanmış ve yoğun bir biçimde referans alınmıştır (Russell 1973, 44). Yine bu dönemde ortaya çıkarılan, Vitruvius’un mimarlık

pratiğine ilişkin bilgilerini aktaran *De Architectura*’sı da aynı düşünsel çerçevede yorumlanmıştır. Rönesans mimarisinin temel ögesi olarak Antik Yunan ve Roma kaynaklı, belirli oranlara dayalı klasik düzenlerin, merkezi plan şemalarının ve ideal geometrik biçimlerin kullanımı, bir ilk yapı/arketip arayışını ortaya koyar. Mimarının kökenine ilişkin arketip arayışının düşünsel kaynağı Platon’un idealar evrenidir (Oğuz 1999, 66-72). Klasik mimarinin yaygınlık kazanmaya başladığı bir ortamda Platoncu bir terminolojiyle birtakım ideal kurallara/üsluplara ulaşması beklenen ideaların somutlaşması gibi arayışlar uzun süre mimarlık kuramının önemli bir konusu teşkil etmiştir (Yücel 2005, 9).

Rönesans Dönemi’ndeki mimarlık kuramlarında görülen arketip arayışları ve mimarlığı mükemmel evrensel düzenin somut bir ifadesi olarak görmeleri, aşkın bir bütünsellik anlayışına dayanmaktadır. 17. yüzyıl itibarıyla Rönesans’ın Tanrı kaynaklı aşkın evrensel düzeninin yerini, ‘akıl’ mefhumu almıştır. Aydınlanma düşüncesiyle birlikte gerçekliğin bilgisine ulaşmada akıldan başka bir araçın meşruiyeti kalmamıştır. Doğa temelli bir görüş mimarlık kuramının ana eksenine haline gelmiştir (Ceylan 2010, 50-52). Aslında hala Rönesans’taki arketip arayışına benzer bir biçimde estetik standartların ölçülebileceği, nesnel ölçütlere bağlı bir bütünsellik arayışı sürmektedir. Ancak bu arayış artık dünyevi temellere, “ilkel ve doğal” sebeplere⁵ dayanmaktadır (Colquhoun 2005b, 11-18).

Rönesans’la birlikte sonlanan tanrısal kaynaklı aşkın estetik düzen, Aydınlanma’da yerini dünyevileşme ve nesnel bilgiye bırakmıştır. Rönesans’tan beri süren bu Platonik yaklaşımın izlerini Endüstri Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan mimarlık kuramlarında da görebiliriz. Bu dönemde tasarıma egemen olan soyutlama fikri; endüstrinin talepleri doğrultusunda “makine kadar somut” mimari nesnelere üretme yöntemlerini yaşama geçirir. Le Corbusier’in *Vers une architecture (Bir Mimarlığa Doğru)*’daki görüşleri makine

5. Marc Anthony Laguer 1753 tarihli *Essai sur l'architecture (Mimarlık Üzerine Bir Deneme)* adlı eserinde tasarımın doğal kökeninin “ilkel kulübe” olduğunu işaret ediyordu. Laguer’in ünlü ilkel kulübe referansı, doğanın rasyonel düzenine olan inanca dayanıyordu. Her mimari öğenin kökeni doğaydı. İnsan yapımı olan mimari nesne; kendi dışındaki başka bir ‘doğa’yla karşılaştırılıp, bu doğa aracılığıyla meşrulaştırılıyordu (Vidler 1996, 258-263).

temelli mimari tasarım anlayışının en somut ifadesini içerir. Le Corbusier bu metninde, mimari tasarımı modern endüstriyel standartların işleyiş alanı olarak ele alır. Mimari üretimi, işlevsel mantığın egemenliğinde, ev ölçeğinden şehir ölçeğine dek bir “makine” olarak görür (Ceylan 2010, 53-54). Colquhoun bu dönemde evrimselci yaklaşıma örnek olarak Le Corbusier’in karşısına Alvar Aalto’yu konumlandırır. Aalto’nun işlev kavramı Platoncu doğa görüşü üzerinden değil, Herakleitosçu doğa görüşü üzerinden yorumlanabilir. Çünkü onun biçimleri, anlamlarını şemalardan veya *a priori* yargılardan değil, bağlamlarından alırlar (Colquhoun 2005b, 12).

Antik çağlarda başlayan yaratılışçılık/evrimselcilik düalizminin 20. Yüzyıla kadar süreklilik göstererek devam ettiğini söylememiz mümkün. Mimarlık kuramcısı Alan Colquhoun mimarlık kuramlarının her zaman bu iki farklı tarih yorumundan birine dayandırıldığını söyler: *“Bir yanda, tarihin bir kuşaktan gelecek kuşağa söylenceler ve yaşanmış doğrular biçiminde aktarılan kalıcı değerler deposu olduğu düşünülür. Bu görüşe; kabul gören normların,⁶ doğal yasaların mı yoksa kültürel saymaca değerlerin mi sonucu oldukları sorusunu şimdilik sormadan ‘normatif görüş’⁷ adını verebiliriz. Kendi kökenlerine ilişkin söylenceler ile söz konusu değerlerin en saf biçimine rastlayan bir altın çağa duyulan inanç da eşlik eder. Öte yanda, tarihin, içindeki kültürel değer sistemlerinin⁸ yalnızca görel bir doğruluk payına sahip bulunduğu bir evrim süreci olduğu görüşü de yaygındır. Bir dönemde mutlak doğru olan bir şey diğerinde rastlantısaldır.”* (Colquhoun 2005b, 11).

“Normatif görüş” adını verdiği sistemi, yaratılışçılık kavramı üzerinden okumak mümkündür. Bu normlar tıpkı Platon’da olduğu gibi ‘kalıcı’dır. Değerlerin ‘en saf’ biçimine referans verir. Colquhoun bu görüşü kendi içinde ikiye ayırarak incelemiştir. Normatif görüşte kalıcı değerler kimi zaman doğal yasalara, kimi zaman kültürel değerlere dayandırılır.

Bu da Rönesans ve Aydınlanma düşüncesindeki Platoncu mimarlık kuramlarının dayanaklarının kutsal metinler veya insan merkezli anlayış olarak farklı noktalara işaret eder gibi gözükseler de; arketip veya norm arayışı bağlamında güçlü bir ortaklık içerisinde oldukları durumunu hatırlatmaktadır. İkinci tarih yorumlama biçimi ise evrimselciliktir. Bu görüş, doğal yasaların veya kültürel değerlerin doğruluk payı olabileceğini kabul etse dahi, bunların her dönem için geçerli olamayacağını, sürekli bir değişim halinde olduğunu vurgular.

Mimarlık kuramlarında Platon’un görüşleriyle temellendirilen yaratılışçı sistemin evrimselci anlayışa göre daha yaygın bir biçimde benimsendiğini söyleyebiliriz. Mimari tasarım önceden planlanmış, başlangıcı-sonucu belli olan bir düşüncenin maddeye aktarılması durumu olarak görülür. Önceden belirlenmiş bir çerçevede tanımlı bir durum yaratılır. Dolayısıyla doğası gereği ereksellik içerdiği fikri öncelik kazanmaktadır. Mimari ürün, insan üretimi tekil bir nesne olarak görülür ve ‘süreç’ fikri kolaylıkla geri planda kalabilir. Ancak kentler; tasarımcılar, fiziki çevre, değişim halindeki toplumsal, kültürel, ekonomik ilişkiler ve başka birçok etkenle birlikte bir bütün oluşturur. Kent parçalarını incelemeye başladığımızda çok daha fazla sayıda düşüncenin, politikanın, topluluklarının yan yana gelmesiyle kolektif bir biçimde oluşan bir yapı görürüz. Bu değişkenlerin ele alınış biçimleri sebebiyle kent kuramlarında da çeşitlilik görülmektedir. Mimarlık kuramlarında olduğu gibi kimisi kentin oluşum süreçlerini, kimisi kalıcı/değişmez yanlarını araştırır. Kentin pek çok etkene bağlı değişimi ve dönüşümü rastlantısal veya erekbilimsel mekanizmalar üzerinden gerekçelendirilir. Dolayısıyla çeşitlilik gösteren kent kuramlarını, yaratılışçı/evrimselci ikili görüş sistemi üzerinden karşılaştırmalı olarak okumak mümkündür.

6. Orijinal metinde “düzgü” olarak çevrilmiştir.

7. Orijinal metinde “düzgüsel” olarak çevrilmiştir.

8. Orijinal metinde “dizge” olarak çevrilmiştir.

Yapma/Oluş (Making-Becoming) Ayrımından Biçim/Süreç Ayrımına

Karatani, Mimarlıkta Metafor isimli kitabında, yaratılışçı/evrimselci ikiliğini kent kuramları üzerinden okumuştur. Platon referansları üzerinden bu ayrımı, “yapma” ve “oluş” kavramlarını kullanarak sınıflandırmıştır. Çünkü bu görüşlerden biri dünyayı bir oluş olarak görürken, diğeri dünyayı bir yapım ürünü olarak görür. Platon’a göre kişi “oluş”ları, “yapış”lar olarak yeniden inşa etmeli ve etkin bir konuma geçmelidir (Karatani 2005, 53-54).

Platon *poiesis* terimiyle açıkladığı yapma kavramını oluşa üstün tutar: “Kökenindeki anlamıyla *poiesis* yalnızca yaratma anlamına gelir, yaratma da, bildiğiniz gibi, çok çeşitli biçimler olabilir. Yokluktan varlığa çıkan giren bir şeyin sebebi olan her eyleme *poiesis* denilebilir ve bütün zanaatlardaki bütün işlemler *poiesis*’in türleridir, bunlarla uğraşan herkes de yaratıcıdır.” (Platon, 2000). Platoncu biçimde yapmayı önceleyen kuramcılar, bu yaratıcı eylemin kaynağını bütünselci bir biçim anlayışına dayandırır. Bir *idea* gibi görülen biçim aracılığıyla madde şekillendirilir. Vesely’e göre bu yaklaşımla birlikte mimari nesne uzun yıllar boyunca biçimsel bir probleme indirgenmiştir (Vesely 1985, 21-28).

Oluş kavramı ise sözlükte: “İlkçağ Yunan felsefesinden, özellikle de Herakleitos’tan bu yana, bir halden başka bir hale, bir durumdan başka bir duruma geçiş olarak değişme; değişmelerin sürekli bir biçimde art arda gelerek evrende tüm olanı biteni olanaktan gerçekliğe taşınması; değişme olarak değişme” şeklinde tanımlanmıştır (Güçlü, Uzun ve Uzun 2008, 18). Deleuze’un da kendi varlık felsefesini kurarken ortaya koyduğu varlık düşüncesi sürekli bir oluştur (Seven 2015, 20). Oluş hiçbir zaman bir varlık durumunda kalmaz, devamlı bir oluş halindedir. Olduğu şeyden olana yönelen bir sürekliliktir (Karaca 2011, 19). Oluş ontolojisi, ideallere veya kayıp kökenlere doğru hareket olarak tanımlanan ilerlemeye karşı döner. Bunun yerine, varyasyonlar ve farklılaşmalar

olarak tanvillimlanan hareketler ve sabit referans noktalarına atıfta bulunmaya ihtiyaç duymayan bir değişim hali vardır (Williams, 2000).

yaratılış
evrim
(CORNFORD)

•
•
•
•
•

yapma
oluş
(KARATANI)

•
•
•
•
•

biçim
süreç
(COLQUHOUN)

Karatani, Antik Yunan’dan itibaren sürmekte olan yaratılış-evrim, yapma-oluş ikilikleri üzerinden kent kuramlarını tartışmaya açarken; Colquhoun, biçim-süreç kavramlarına başvurmuştur. Yapma/oluş ikiliği ile biçim/süreç ayrımında paralellikler olduğu görülmektedir. Adrian Forty, *Words and Buildings* (2004) başlıklı kitabında, mimarlık ve felsefe alanında biçimin algılanış biçimlerini sıralarken ilk sıraya Platon’cu öğretileri koyar. Platoncu ‘yapma’nın dayanağı idealardır. Biçimcilik de tek tek biçimlerin altında yatan değişmezler, mutlak standartlar görür. Tasarımda biçimi önceler. Biçim kavramının katmanlarını araştırdığı tezinde Madrazo (1995), mimarlığın da kendi kuramsallaşmasında temel almaya çalıştığı ‘biçim’i; en genel anlamıyla parçaların bir bütün içerisinde düzenlenmesi olarak tanımlar. Madrazo’ya göre bu çok çeşitli anlam katmanlarının altında bir birlik bulunur ve bu birlik Platonik İdea’dır.

Colquhoun’un kullandığı ikinci kavram olan süreç ise, oluş kavramına benzer bir biçimde zaman boyunca deneyim akışına işaret eder. Herakleitos’a göre, evrendeki herşey ya da tüm nitelikler her an değişim ya da dönüşüm içerisindedir; belirli, durağan hiçbir nitelik yoktur. *Process and Reality* (Süreç ve Gerçeklik) isimli kitabında Alfred North Whitehead; Herakleitos’un “herşey akar” önermesini “şeylerin akışı” ifadesiyle değiştirip “süreç felsefesi” bağlamında yeniden kurmuştur. Bu felsefe varlıktan (*being*) ziyade oluşu (*becoming*) vurgulayarak töz (*substance*) fikrine karşın süreci (*process*) temele alır. Çünkü süreç felsefesine göre evrende hakim olan yasa, oluş yasasıdır (Whitehead, 1929). Deleuze de felsefedeki nihai Platoncu geleneğin

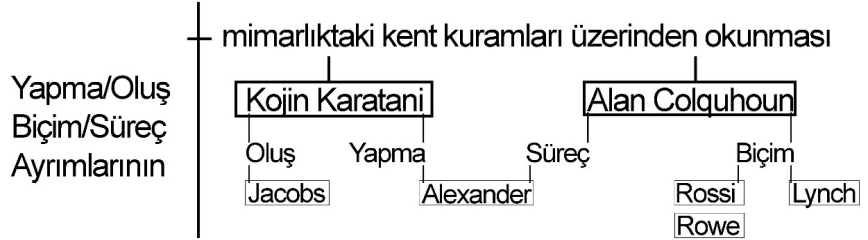
Şekil 1. Çalışma kapsamında incelenen ikili kavramlar

aksine, Whitehead'in yaklaşımını benimser; bunu, "Platonculuğu tersine çevirmek, her şeyden önce özleri ortadan kaldırmak ve olayları onların yerine yerleştirmekten ibarettir." şeklinde ifade eder (Deleuze, 2015).

Karatani, bu ikili sınıflandırmayı kent kuramları üzerinden tartışmaya açar. "Yapma" başlığına ayırdığı bölümde Christopher Alexander'ın biçimciliğini tartışırken, "oluş" adını verdiği bölümde Jane Jacobs'un "önceden tasarlanmış kentler"e getirdiği eleştiriyi irdeler. Benzer bir biçimde Colquhoun, *The Superblock* (Süperblok) başlıklı makalesinde, modern harekete eleştiri niteliğindeki kent kuramlarını 'biçim' ve 'süreç' ayrımı üzerinden aktarmıştır. Biçimsel modeli Colin Rowe, Kevin Lynch ve Aldo Rossi'nin; süreç modelini ise Christopher Alexander'ın temsil ettiğini öne sürer.

proje ve metinlerden oluşan bir ağ ortaya çıkmıştır. Bu metinler arasında uzun yıllar boyunca tartışılmaya devam eden ve en öne çıkan metin; Aldo Rossi'nin 1966 yılında yayınlanan, mimarlık ve kent ilişkisini sorguladığı, *L'Architettura della Citta* (Şehrin Mimarisi) isimli kitabı olmuştur. Aldo Rossi, *Şehrin Mimarisi* kitabında, köklerinin uygarlığın oluşumuna tutunduğunu söylediği mimarının; kalıcı, evrensel, zorunlu ve doğası gereği kolektif bir artefakt olduğunu söyler. Bu kitapta genel anlamda modern mimariye getirdiği eleştirileri sıralayan Rossi, "hafıza" kavramını tasarım fikrinde merkezi bir yere koyar ve yeni biçimler geliştirmenin yolunun var olan biçimlere bakmaktan geçtiğini savunur. Kentlerdeki yapılar/ binalar kente özgü bir kalıcılık örüntüsü ortaya çıkarmakla kalmaz, aynı zamanda daha derin bir biçimde, kentin "kolektif

Şekil 2. Karatani ve Colquhoun'un kategorizasyonu

Yapma/Biçim

Colquhoun'un kategorizasyonunda biçimselci modelde konum alan Aldo Rossi, 1960'lı yıllarda kariyerine uygulamacı mimar olmadan çok önce genç bir araştırmacı olarak başlamıştır. İtalya'daki bir grup genç akademisyenle birlikte kaleme aldığı metinlerde mantık, özerklik, bilim, rasyonel mimari gibi terimler üzerinden sıklıkla modernizm eleştirisine yer vermişlerdir. Özellikle geleneksel kentlerde başarısız olduklarını düşündükleri modernistlerin; biçim ve işlev arasında kurduğu ilişkiye, mevcut kentsel bağlamın dinamiklerini görmezden gelmelerine eleştiri getirmişler ve kenti, tarihsel gelişim aracılığıyla anlaşılabilir biçimsel bir yapı olarak ele almışlardır (Bingöl, 2007, s.78). Böylelikle *La Tendenza* veya İtalyan Neo-Rasyonalizmi olarak bilinen, birbiriyle ilişkili çeşitli

hafızasını" karakterize eder. Kentin kendisi, halkının kolektif hafızası ve toplumsal belleğin mekânıdır (Forty, 2000, 130).

Rossi mimariyi kalıcı bir biçimsel bir yapı olarak ele alır. *A Scientific Autobiography* (Bilimsel Özyaşamöyküsü) kitabında bu görüşünü, "Biçim, işlevin devamlı olarak değiştiği bir dünyada yapının egemen ögesi olup hep aynı kalır. Biçimde değişen tek şey malzemedir" sözleriyle aktarmıştır (Rossi 2022, 14). Biçimsel yapının mantığını da tip kavramı üzerinde temellendirir; tipler, biçimlerin içsel mantığını korur ve tanımlar (Bingöl 2007, 87). Zaman içerisinde kültürlerde tekrarlanan yaşam biçimlerini temsil eden tipler hem ihtiyaçlara hem de estetik kaygılara göre gelişmişlerdir. Bu sebeple tipler, tam da mimarlık düşüncesinin kendisi, onun özüne en yakın şey olarak

mimarinin temelidir. Rossi'ye göre biçimi önceleyen mantıksal bir ilke olarak kalıcı, değişmez, durağan ve karmaşıktırlar.

Bütün mimari biçimler tiplere indirgenebilir, tipler biçimi önceler. Kent bu tiplerin eklenmesiyle oluşur (Rossi 2006, 26). Tipler mantığı, çeşitli mimarlık öğelerinin kendi başlarına asli bir anlam taşımadıklarını savunur; anlamlı olan daha ziyade ilişkisel biçimlerdir. Mimari birimler diyebileceğimiz bu öğeler, mimari düşüncenin temel mekanizmasını oluşturur.

Tipler aracılığıyla şekillen ve kalıcı bir biçimsel yapı olan mimarlık da genişleyerek kentlerin oluşumunu sağlar. İnsan tarafından yapılmış, büyük mimari bir nesne olan kentlerle, şeylerin biçimi arasında tarih boyunca bir bağ kurulmuştur. Tarihsel dönemler ve uygarlıklar arasındaki farklılıklardan oluşan bir arkaplan üzerinde temaların sabitliğini görmek mümkündür ve bu sabitlik kentin ifadesine bir bütünlük kazandırır (Rossi 2006, 49). Bunun yanı sıra tipler; Rossi'nin mimarlığın özerkliğine dair yaptığı vurguyu da güçlendiren bir mantıksal ilke olarak karşımıza çıkar. Mimarlığın, kendi özerk geleneğine ait olan örnek-tipler yaratabilme gücü vardır. Colquhoun'a göre Rossi'nin yapıtları; 'ideal' olduğu kabul edilen mimarlıktaki ilk-örnekler aracılığı ile, mimarlığa ortaklaşa bir deneyimi yeniden kazandırmaya çalışır. (Colquhoun 2005a, 193).

olan Colin Rowe'dur. 1940'ların sonunda yazmaya başladığı metinlerde, mimarlıkta modernizmin sonunun geldiğini söylemiş, modernist şehir planlamacılığını ve onun geleneksel kentlerdeki yıkıcı etkisini eleştirmiştir. Rowe'un biçimselci yaklaşımını, bu yaklaşımını bir yöntem olarak da kullanarak yazdığı *The Mathematics of the Ideal Villa* başlıklı makalesinde görmek mümkündür. Bu metninde Rowe, Andrea Palladio'nun Villa Malcontenta Foscari'si (1550-1600) ile Le Corbusier'nin Villa Stein Garches'ini (1927) analitik şemalar üzerinden karşılaştırır. Plan, açıklık oranları ve hacimler yönünden benzer matematik ilkeleri paylaştıklarını ve doğal güzellik, geometri, düzen ve ilkeler düzeyinde benzediklerini söyler. 1950 tarihli *Mannerism and Modern Architecture* başlıklı makalesinde ise benzer bir biçimde, Le Corbusier'nin La Chaux-de-Fonds'daki Villa Schwob'unun (1916) analizini yapar. Rowe bu yöntemle; Ledoux, Gabriel ve Fransız Akademik Mimarlığına kadar pek çok referansla tarihin sürekliliğini ima eder (Dostoğlu, 1984). Analitik diyagramlar ve oranlar üzerinden gerçekleştirdiği araştırmasında bu yapıların benzer bir matematiksel dile dayandığı sonucuna varır.

Bu biçimsel analizlerini detaylı bir biçimde aktardığı makalelerinde, Rowe'un özellikle danışmanı Rudolf Wittkower'ın tarihsel ve biçimsel analizler yaptığı

Şekil 3. Diyagram - Aldo Rossi

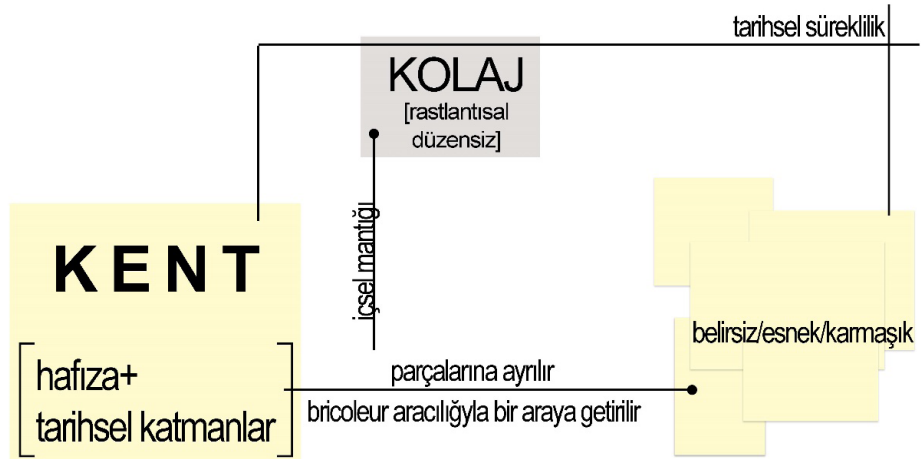
Colquhoun'un kategorizasyonunda biçimselci modelde konum alan ikinci isim ise mimarlık tarihçisi ve kuramcısı

metinlerinden etkilendiği görülmektedir. Rowe'a ilham olacak şekilde Wittkower da 1540'ların sonundan itibaren yapılmış

yaklaşık 11 adet villa planını ele almıştır. Analizlerinde, bu yapıların aynı geometrik formülün farklı anlatımları olduğunu ispatlamayı amaçlamıştır. Bütün bu villaları “platonik villa ideasının, oldukları halleriyle, farklı birer gerçekleşmesi, temel geometrik bir izlek üzerindeki çeşitlemeler”, birer “arketip” olarak yorumlamıştır (Vidler, 1996). Klasik dönem mimarlığından modern mimariye geçişte biçimselciliği bir araç olarak kullandığı için bu geleneğin bir parçası olarak görülen Rowe, tarihsel dönemler arası belirli bir süreklilik olduğunu savunmuş ve mimarlıkta var olan görsel mirasın aktarımını biçimsel bir modelle ispatlamaya çalışmıştır (Anay, 2012).

Bu makalelerinden yaklaşık otuz yıl sonra Fred Koetter’le birlikte 1978 yılında kaleme aldığı *Collage City (Kolaj Kent)* kitabında, daha önceki metinlerindeki matematiksel biçimcilikten uzaklaştığı görülse de, bu kitapta da Rowe’un biçimselciliğinin başka yönlerini görmek mümkündür. Rowe bu kitapta, Rossi’ye benzer bir biçimde modern mimarlığa ve kentin bütünselliğini dikkate almayan işlevselciliğe karşı bir eleştiri getirir. Modernist şehir planlamacılığının, özellikle geleneksel kentte başarısız olduğunu düşündüğü yaklaşımları yerine, “kolaj” mantığını önerir. Rowe “kolaj” kavramını açıklamak için, tarihsel tipolojiler üzerinden kentleri hali hazırda var olan elemanlarına/ parçalarına ayırarak inceler. Bu parçalar

rastlantısal ve düzensiz bir biçimde tekrar bir araya gelerek kentte yeni bir süreklilik oluştururlar. Böylelikle var olan yapılar ve yenileri arasında hala bir devamlılık olduğundan bahsedilebilir. Bu yöntemle Rowe’un vurgulamaya çalıştığı; kentlerin tarihsel sürekliliği, hafızası ve kentlerin tarihsel katmanlar aracılığıyla bir araya gelen parçalardan oluşmuş bir kolaj olduğudur. Kolaj Kent metninde, daha önceki analitik biçimciliğinin yerine Rowe, alternatif bir kolaj biçimciliğini koymuştur. Bu yaklaşıma göre kentler, tek tek nesnelere eklektik bir biçimde yığılmasıyla oluşmuş bir müzedir. Kentin bütünü, belirsiz bir ilişkiler yumağı aracılığıyla örgütlenir ve bu tür bir yapılandırma tasarımının belirsizlik, esneklik, tahmin edilemezlik, karmaşıklık yönüne vurgu yapar (Özten ve Anay, 2017). Kolaj kavramıyla Rowe; onu sabit bir değerler kümesi olarak görmek yerine, mimari ve kentsel formun daha büyük kültürel, politik ve sosyal çeşitlilik sorunlarına ve farklılık/ belirsizlik yaratma potansiyellerine vurgu yapmıştır. Tam ve kusursuz bir biçimsel yapı üretmek yerine, kent tasarımcısı artık bir *bricoleur* (elindeki mevcut elemanlarla yeni şeyler üreten kimse) gibi davranmalıdır. Kolaj yapan biri gibi, önceden var olan bağlamları içerisindeki, küçük ve birbiriyle çelişkili parçaları ironik bir biçimde tekrar bir araya getirmelidir.

Şekil 4. Diyagram – Colin Rowe

Colquhoun kenti bir biçim olarak ele alan yaklaşımları sıralarken, üçüncü olarak Kevin Lynch'ten söz eder. Ancak onun yaklaşımını, Aldo Rossi ve Colin Rowe'dan ayırır. Biçimçilik bağlamında ilk düşünce okulunun temsilcileri Aldo Rossi ve Colin Rowe, ikinci düşünce okulunun temsilcisi ise Kevin Lynch'tir: "Lynch, Gestalt psikolojisinin buluşlarını kent biçiminin sorunlarına uygulamaya çalışır. Kitap, betimlemeye dayalı çok canlı ve öznel bakış açısından kaynaklanıyor gibi görünse de bunun ötesine geçmekte ve kent tasarımı için bir dizi nesnel kural koymaya çalışmaktadır" (Colquhoun 2005a, 94).

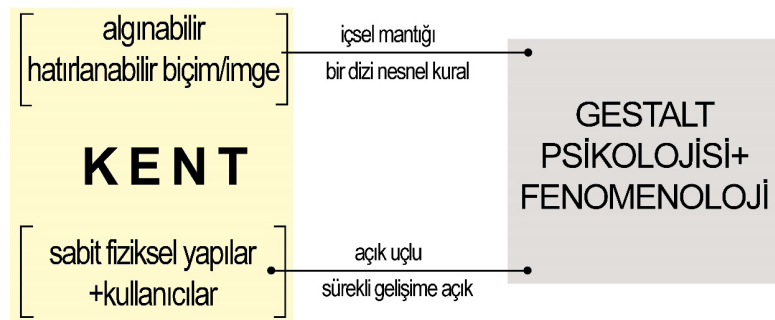
Kariyerine 1950'li yıllarda akademisyen ve şehir planlamacısı olarak başlayan Kevin Lynch, modernizm sonrası mimarlık ve kent kuramlarının yeniden ele alınmaya başlandığı bu dönemde; kentin fiziksel yapısı, deneyimlenme/algılanma biçimleri ve kullanıcıların kentsel mekanla etkileşimi üzerine pek çok metin yayınlamıştır. Adrian Forty, aynı yıllarda mimarlık ve şehir planlamacılığında 'düzen'e olan ilginin, algı psikolojisine ve insan algısının incelenmesine kaydığını söyler. Kevin Lynch'in de şehirlerin düzenine ilişkin analizlerinin temeli; bu bağlamda sadece şehirlerin kendisine değil, insanların onları algılama biçimlerinin incelenmesine dayanır (Forty 2000, 241).

Lynch, 1960 yılında yayınlanan *Image of the City* (Kentin İmgesi) başlıklı metninde, bütüncül bir kent imgesinin okunaklı ve somut niteliklerinin önemini vurgulamış, o dönemde yaygın olarak insanların algılama biçimleri üzerine yapılan nörolojik, psikolojik ve antropolojik çalışmaları da dikkate almıştır. Mekanı bu biçimde ele alışı ve Gestalt psikolojisi bağlamında insan üzerindeki etkisini incelemesi bakımından yer kuramına da oldukça önemli katkılarda bulunmuştur (Koçyiğit 2007, 48). Fenomenolojik bir yaklaşımla kentlerin görünümünün önemine dikkat çeker; algılanması, hatırlanması ve zevk alınması gereken görünüm yaratmak, Lynch'e göre yeni

ve özel bir tasarım sorunudur:

"Hiçbir şey kendiliğinden deneyimlenemez. Çevresiyle her zaman bağları olmalıdır, kendisini meydana getiren olaylar dizisiyle, geçmiş deneyimlerin hatırasıyla algılanabilir... Bir kentin hareketli öğeleri ve özellikle de kentte yaşayan insanlar ve faaliyetleri, sabit fiziksel kısımlar kadar önemlidir. Bizler de bu manzaranın yalnızca birer seyircisi olarak kalmaz, diğer katılımcılarla birlikte sahnede, gösterinin birer parçası haline geliriz. Bizlerin kent algısı genellikle bütüncül değildir. Daha çok, başka endişeleri de içinde barındıran parçalı bir algıdır... Kent, çok çeşitli sınıf ve karakterlere sahip milyonlarca insan tarafından algılanabilen ve hatta zevk alınan bir nesne olmanın ötesinde, yapısını kendilerince sebeplere göre sürekli geliştiren pek çok yaratıcının da ürünüdür."

Lynch, kentleri her ne kadar yapısal elemanlarına ayırıp detaylı bir biçimde incelese de, kentin imgesini tek bir biçim olarak ele alır. Lynch'e göre büyük ölçekli bir nesne olarak kent; öğeler, biçimler, yollar, dokular, düğüm noktaları, sınırlar gibi birimler arasındaki ilişkilerle belirlenen bütüncül bir durumdur. Bu bütünsel biçimin niteliklerini; tekillik, geometrik anlamda görünür formun belirginliği ve sadeliği gibi bir dizi ölçütlerle tarif etmiştir. Bu ölçütler bütünün anlamını tek tek ve kolektif olarak gözlemciler için belirler ve bu sayede kent kamusal bellekteki yerini alır. Yoğun ve canlı imge, bu birimlerin bütüncül orkestrasyonunun sonucudur (Lynch 1960, 120).

Oluş/Süreç

Alan Colquhoun, Christopher Alexander'ı kenti bir süreç olarak ele alan yaklaşımlar kategorisine sokar. Kojin Karatani'yle bu noktada ayrılmaktadırlar. Karatani, Alexander'ı biçimsel yaklaşıma paralel olan Platoncu "yapma" başlığında irdelemiştir. Ancak Colquhoun (2005a, 94), Alexander'ı süreç/oluş kategorisinde sınıflandırmış olsa dahi, Alexander'ın biçimselci modele yakınlığını vurgulamaktan geri durmaz: *"Alexander'in modeli, varsayılan bir Rönesans öncesi ya da 'doğal' kente gizlice gönderme yapar ve modern Batı toplumunda bu imgenin elde edilmesi için bir soyut yöntemi zekice içerir."*

Christopher Alexander, Amerika'da yaklaşık kırk yıl boyunca ders veren bir akademisyen ve pek çok uygulanmış yapısı bulunun bir mimardır. Çok yönlü bir figür olan Alexander, yüksek lisansını matematik alanında tamamlamış, araştırma alanlarına bilişsel çalışmaları ve bilgisayar bilimini de dahil etmiştir. Kenti çok merkezli ve pek çok alt bağlantının bir araya geldiği karmaşık/dinamik bir yapı olarak ele alan Alexander; modernist hareketin önerdiği şehir planlamacılık yöntemlerinin, bu çok katmanlı kentsel mekanı kapsayacak yeterlilikte ve incelikte olmadığını savunmuştur. Alexander'a göre kültüre özgü biçimler nesilden nesile aşamalar halinde ve enformel bir biçimde aktarılır; kentsel mekan da bu evrim ve adaptasyon döngüsü sonucu oluşur. Bu süreci anlamak ve tasarım problemlerine çözüm üretebilmek adına Alexander, sistematik bir kuramsal yaklaşım önermiştir.

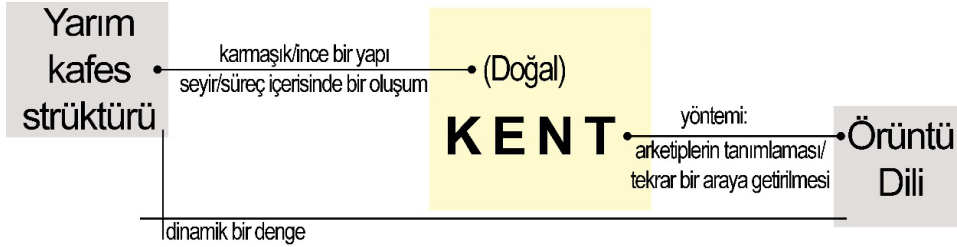
Alexander, 1965 yılında kaleme aldığı *Şehir Bir Ağaç Değildir (The City is not a Tree)* başlıklı metninde, kentleri, doğal ve yapay kentler olarak ikiye ayırır. Doğal kentler uzun yıllara yayılan bir süreçte ortaya çıkmıştır ve onları yapay kentlerden ayıran bir düzenleme ilkesine sahiptir. Alexander, doğal kentleri yarım kafes strüktürünün, yapay kentleri ise ağaç strüktürünün soyutlanmasıyla tarif eder. Yapay kentler, ağaç soyutlamasına

benzer biçimde birbirleriyle kesişmeyen alt birimlerin bir araya gelmesiyle oluşmuşlardır ve birbiriyle iletişim kurmayan bu alt birimler katı bir sınırlılık ilişkisi kurar. Bu kentlerin planlarının işleyiş tarzları, kapalı sosyal gruplar hiyerarşisi ve yalıtılmış sistemler oluşturur. Doğal kentlerin sahip olduğu yarım kafes strüktüründe ise alt birimler arasında bağlantılar bulunmaktadır; bu sayede ağaç strüktürüne göre çok daha karmaşık ve ince bir yapıya sahiptir (Alexander, 1965). Karatani, Alexander'ın bu ayrımı; seyir içinde ortaya çıkan doğal kentleri, tasarımcı ve planlamacılar tarafından bilinçli bir biçimde yaratılmış yapay kentlerden ayırt etmek için kullandığını söyler. Bu sınıflandırma yöntemi sebebiyle Alexander'ı biçimsel metoda yakın bulmaktadır: *"Alexander'ın yapay kentlerle doğal kentler arasındaki farklılığı matematiksel olarak incelemesinin bu denli anlamlı olmasının sebebi tam da biçimsel olmasındadır"* (Karatani 2005, 76).

Doğal ve yaşayan kentler, Alexander'a göre, merkezi bir birim veya plan aracılığıyla planlanmaz, bunun yerine deneme ve yanılma yöntemiyle, aşağıdan yukarı işleyen süreçlerle evrilerek, uzun süreli bir seyir halinde oluşur. Çünkü kentler, pek çok değişkenin bir arada bulunduğu ve dinamik bir denge içinde, kendi kendilerini değişimlere adapte etme kapasitesine sahip olan organize bir karmaşıklığıdır. Alexander, kent içindeki bu değişkenlerin yapısını; değişim süreçlerini biçimsel öğelerine ayırarak incelemiş ve bu sürece benzeyen bir mekanizmayı/sistemi, kentlerin tasarımında kullanılabilecek yeni bir yöntem olarak inşa etmiştir. Bu yöntem, 1970'li yıllarda, tek bir çalışmanın iki parçası olarak yayınladığı *The Timeless Way of Building (İnşa Etmenin Zaman Üstü Yolu)* ve *A Pattern Language (Örüntü Dili)* kitaplarında detaylı bir biçimde açıkladığı "örüntü dili" kuramıdır. Örüntü dili, en sadeleştirilmiş haliyle ifade etmek gerekirse, cümleleri oluşturan gramer kuralları gibi çevreyi de oluşturan bir dizi kuralın olabileceği fikrine dayanır; bu

yöntem aracılığı ile arketipik elemanlar tanımlanmış, bu elemanlar tekrar bir araya getirilerek anlamlı mekanlar yaratılması hedeflenmiştir. Örüntü dili kuramı üzerine çalışmasının temel nedeni, yaşayan yapılar üretmek için bazı ‘genel doğru’lar geliştirmek gerektiğine olan inancıdır. Alexander bu genel doğrular veya ideal noktaların belirlenmesinde, geçmişin vernaküler mimarlığından ilham almıştır. Mevcut haliyle güzel olduğu kabul edilen kasabaların, mahallelerin, evlerin, bahçelerin, odaların özünde yatan tasarımın kurallarını keşfetmeye çalışmış; bu keşiflerini de yeni tasarımlarda kullanılabilecek bir yöntemle dönüştürmeyi amaçlamıştır.

önderlerinin tasarladığı muazzam miktarda hesaplanmış yatırımlardan ya da merkezileştirilmiş planlardan değil, yönsüz (disoriented) ve naturwüchsig ağların farklılaşmasını hızlandırmaktan geçtiğinde ısrar eder” (Karatani 2005, 115). Yazar ve aktivist Jane Jacobs, mimarlık veya şehir planlamacılığı alanında formal bir eğitim almamış olsa da, yazdığı metinler ve yaşadığı kentte gerçekleştirilmeye çalışılan büyük ölçekli yenileme projelerine karşı yürüttüğü protestolarla bu alana 1950’ler sonundan itibaren önemli katkılar sağlamıştır. 1961 yılında yayınlanan *The Death and Life of Great American Cities* (Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı) adlı kitabı; bir

Şekil 6. Diyagram – Christopher Alexander

Kojin Karatani Metafor Olarak Mimari kitabının oluş bölümünde, kenti bir süreç olarak ele alan yaklaşımlarla aynı kategoride ele alabileceğimiz Jane Jacobs’un yaklaşımını detaylı bir biçimde analiz eder. Jane Jacobs’un kente bakışının, biçimselci bakışı ele aldığı yapma başlığında incelediği Christopher Alexander’dan oldukça farklı olduğunu belirtir:

“Jacobs’a göre, şehir planlaması da ekonomik planlama da, genel olarak –aşkın bir merkezin bulunduğu konumdan- değişmez bir biçimde, bileşenleri mantıksal bir ağaç yapısında düzenler. Öte yandan yaşayan kent –ki iş bölümünün uzantısıdır- çoğul merkezlerde ve aynı zamanda “kategorilerin öngörülemez çaprazlanmalarından oluşmuştur. İster burjuvalar ister Marksistler tarafından yerine getirilsin, “önceden tasarlanmış” kentlerin her halükarda başarısız olmalarının sebebi budur. Jacobs, kentlerin oluşumuna müdahale etmenin tek yolunun, kent

süredir kent üzerine yaptığı araştırmaların yanı sıra gazeteci ve eleştirmen olarak *Architectural Forum*’da yazdığı yılların sonucunda oraya çıkan kapsamlı bir eleştiri metnidir.

Jacobs, Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı isimli kitabında kenti, karmaşık ve dinamik bir organizma olarak ele alır. Kentin ekosistemini, doğal ekosistemlere benzetir. Her iki ekosistem de varlığını sürdürebilmek için çeşitliliğe ihtiyaç duyar. Bu çeşitlilik, farklı öğelerin karmaşık biçimlerde birbirleriyle ilişki kurmasıyla, organik olarak ve kendiliğinden oluşur. Kent ekosistemindeki farklı öğeler; bu karmaşık ve karşılıklı bağlantılar sebebiyle sabit ve değişmez değil, aksine kırılmalıdır, kolayca yok olabilir. Jacobs ekosistemin kırılabilirliğini ve bu kırılabilirliğin sürecin doğası olduğunu, Herakleitos’a gönderme yaptığı, “İçlerindeki süreçler iyi gittiği sürece ekosistemler istikrarlı görünür. Ama derinlemesine baktığımızda, istikrarın bir yanılsama olduğunu görürsünüz.

Yunan filozofu Herakleitos'un çok uzun zaman önce dediği gibi, doğadaki her şey akış halindedir" sözleriyle açıklar (Jacobs 2011, 17).

Jacobs'un kenti karmaşık ve yoğun bir ekosistem olarak ele alması, şehri bir sanat eseri olarak şekillendirilebilecek bütünsel bir yapı olarak gören mimar ve kent planlamacılarına bir eleştiri niteliğindedir.

evrimine öncelikli olarak yer verilir. Jacobs, tasarımcı ve plançıların kenti bir iskelet gibi açık ve kolay anlaşılır şekilde bir arada duracak bir yapı olarak ele almamaları gerektiğini savunur. Çünkü kentin yapısı, kullanımlarının karışımından ortaya çıkar; organik bir bütünlük oluşturacak şekilde birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Şekil 7. Diyagram – Jane Jacobs

Jacobs'a göre sanat ve hayat ne kadar iç içe de olsa, kentsel tasarım anlamında bu ikisini birbirine karıştırmamak gerekir. Sanatın kendine özgü düzen ve biçimleri vardır, sanatçılar bu biçimler ve malzemeler arasında yaptığı seçimlerle bütünüyle kendi kontrolü altında sayılabilecek düzenlemeler yaparlar. Ancak kentleri bu bağlamda ele alıp disipline edilmiş bir sanat eserine dönüştürecek biçimde tasarlamak; hayatın sonsuz giriftlikleriyle çelişir ve ortaya yerel bağlamından kopmuş, canlılığını yitirmiş, yoksullaşmış kentler çıkar. Kenti planlayan ve tasarlayanlar, kentlere görsel ve biçimsel düzenler katıp onu kontrol etmeye çalışmak yerine, kullanıcılar için keşfetme, düzenleme ve merak etme alanları açan taktikler geliştirmelidirler.

Jacobs, planlama ve tasarım fikrini kategorik olarak reddetmez; "organize karmaşıklık" kavramını vurgu yaparak onların geleneksel yorumlanma biçimlerine tepki verir. Onun yaklaşımında, kentleri; küçük ölçekli kentsel unsurlara doğrudan atıfta bulunarak, hayatın anlamlarını kavramamıza yardım edecek stratejilerle organize etmek gereklidir. Halihazırda var olan sosyo-mekansal dinamiklere, canlılık içeren kentsel dokunun oluşumuna ve

Tartışma/Değerlendirme

Kökene Antik Yunan'a dayanan yaradılış/evrim, yapma/oluş ayrımı günümüze dek sürmekte; mimarlık alanındaki kent kuramları bu kavramlar üzerinden okunabilmektedir. Bu tarihsel sürekliliğin izleri; yaradılış/yapma kavramlarını takip eden arketip arayışlarına dayalı, kısaca biçimselci diyebileceğimiz kent modellerinde görülebilir. Evrim/oluş kategorilerini ise; mimari nesneyle-insan/toplum etkileşimini hesaba katarak sürekli dönüşen bir sistemi önceleyen sürece dayalı kuramlar takip eder. Bu ikilik temelde ontolojik bir ayrıma dayanmaktadır. Yaradılışçılar; varlığın ilksel sebeplere dayalı, bir ve bölünemez olduğu ön kabulünden yola çıkarlar. Evrimciler ise tahayyüllere bağlı öncül bir varlık anlayışını reddeder ve oluşun kendisini varlık olarak ele alırlar. Bu tartışmalar kendi içlerinde alt kategorilere ayrılarak farklılaşabilmektedir. Temel bir ontolojik fark sonucu oluşan bu düalizminden yola çıkarak kent kuramlarının ürettiği bilgi yapıları da çeşitlilik göstermektedir.

Rossi'nin biçimcilğinde mimarlığın bilgisi, nesnenin bilgisidir. Nesne olarak kent biçimsel bir yapıdır, kentin bilgisi ise tip kavramı aracılığıyla içsel

mantığını korur. Mimarlığın öznesi ise tekil bir kullanıcı değil kolektif bellektir. Mimarlık yaratımı doğrudan bu bilginin ürünüdür; yüzyıllar boyunca değişmeden duran anıtlar, kolektif belleğin birer parçası olurlar ve mimarlık kendine böyle yapıtlardan dayanak bulur (Rossi 2006, 2-3). Kolektif belleği yorumlayan, tasarım kararlarını bu yorumlar üzerinden veren mimardır. Dolayısıyla tanımlanır ve sabit bir kolektif bellek olduğu fikri, esasında mimar/kuramcuyu bilginin öznesi konumuna taşır.

Rowe da mimarlığı, biçimsel bir özerkliğe dayandırmaktır. Bilginin öznesi mimar, nesnesi ise kendi iç mantığı olan biçimdir ve biçim başka gerekçelendirmelere gerek duymaz. Kentler tek tek nesnelere yığılmasıyla oluşur ve bu yığılmanın iç mantığı kolajdır. Biçimselci modeli savunan Rowe'un kolaj kavramını biçimsel yığılmanın iç mantığı olarak tanımlanması; kuramında kendiliğinden 'oluş'lara da yer açtığını göstermektedir. Çünkü kolaj, bu biçimsel yapının belirsizlik/esneklik/karmaşıklık yönünü vurgulamaktadır.

Lynch'e göre işlenebilir bilginin nesnesi kent imgesidir. İşlenebilir bir kent imgesi için tek tek nesnelere tanımlanması, diğer şeylerden ayrıştırılması, bir varlık olarak kabul görmesi gerekir. Biçimsel arka planlarının belirli, tekil ve sade geometrilere sahip olması önerilir. Tek tek nesnelere/parçaların arasındaki ilişkiler gözetilerek tümevarımcı bir yöntemle bütüne varmak gereklidir. Lynch'in kuramında mimarın yanı sıra kullanıcı da bilginin öznesi haline gelir. Kent imgesi önce nesneyi tanımlar, nesne bir varlık olarak kabul edilmiş olur. Sonra nesne kullanıcı özneye ve diğer nesnelere ilişki kurar. Mekansal algı, nesne ve özne arasındaki bu etkileşim sonucu oluşur.

Jacobs da şehirleri anlamak için tümevarımsal bir metod kullanmak gerektiğini vurgular. Şehrin parçaları birbirini tanımlar ve destekler. Jacobs'a göre kent çok büyük ölçekli bir nesnedir, zaman içerisinde kendiliğinden kamusal temaslar vasıtasıyla organik olarak gelişir.

Çevresi ve kullanım şekilleri değiştikçe bilgi nesnesinin de özü değişir. Yalnızca bir tasarımcı veya tasarım araçları kentin öznesi olarak düşünüldüğünde kent bir sanat eserine dönüştürülmüş olur ve bu durum kenti durağan bir nesne olarak nitelendirmek anlamına gelir. Bunun yerine kentleri anlamak için tikelden genele bakmak gerekir. Kent özne-nesne etkileşimi sonucunda ortaya çıkan kullanım karışımlarından oluşur ve kentler için özsel olan şey yalnızca süreçlerin kendisidir.

Colquhoun'un süreç kavramına vurgu yaparak Rossi ve Rowe'un biçimselciliğinin karşısında konumlandığı Alexander'ı, Karatani Platoncu "yapma" başında ele almıştır. Alexander'ın kent kuramında iki modele de yakın sayılabilecek noktalara değindiği söylenebilir. Oluş/süreç kategorilerine benzer bir biçimde Alexander'ın kuramında da mimari nesnenin bilgisi için bir özneye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla doğal kentin yapısı kentte yaşayan öznenin tutumundan çıkar; mimari nesnelere, bütünleştikleri aşkın özneye ihtiyaç duyarlar (Karatani 2005, 81). Ancak Alexander mekansal yapıya sosyal ilişkileri/kullanıcıları da dahil etmenin öngörülebilir, hesaplanabilir biçimselci bir kent modeli aracılığıyla olabileceğini savunmaktadır. Tasarım, çözülmesi gereken bir problemdir ve rasyonel metodlar olmadan tasarımcılar bu karmaşık sistemle başa çıkamazlar. Alexander, matematiksel çözümlerle analiz edilmiş kent modeline dayanan bir yapı kurmayı amaçlamıştır. Bu yapı, bilimsel yöntemler aracılığıyla fonksiyonel artefaktlar yaratılmasını sağlamaktadır (Madrazo 1995, 345-346).

Oluş/süreç kategorisinin tariflediği sınırlar içerisinde kalan yaklaşımı en belirgin şekilde Jacobs'un kent kuramında görüyoruz. Mimarlık bilgisinin üretim sürecinde özne ve nesne sürekli etkileşim

Şekil 8. Diyagram – Biçim-Süreç

halinde ve bu kullanım karmaşası/ çeşitliliği kentlerin özlerini oluşturuyor. Kent sürekli değişim-dönüşüm halinde olan bir canlı gibi ele alınıyor ve biçimsel ön kabullere yer verilmiyor. Aldo Rossi ise, kentin biçimsel yapısını ve bu biçimsel yapının tarihsel sürekliliğini en baskın biçimde vurgulayan kuramcı olarak karşımıza çıkıyor. Kentin; kolektif bellek aracılığıyla şekillenmiş, değişmez, kalıcı ve dolayısıyla biçimsel yapının da öncülü olan tipler/arketipler aracılığıyla şekillendiğini savunuyor. Rowe, Alexander ve Lynch de Rossi'ye benzer biçimde kentleri parçalarına ayırıp incelemiş; bir araya gelme biçimleri ile ilgili içsel bir mantık, biçimsel bir ön kabul aramıştır. Rowe bu içsel mantığı "kolaj", yani kentlerin yığılması olarak tarif etmiştir. Dolayısıyla rastgeleliğe, karmaşaya, kendiliğindenliğe vurgu yapmıştır. Alexander ise rasyonel ve şematik bir tasarım sistemi önermiştir. Ancak bu sistemin nesnesi olarak ele alınan parametrelerde, kullanıcı-kent etkileşimini sonucu oluşan farklı örüntüleri de sistemine dahil etme çabasıdadır. Lynch tümevarımsal bir yöntem benimseyerek biçimsel nitelikleri belirli nesnelere olumlu bir kent imgesinin oluşturulabileceğini savunmuştur. Bununla birlikte o da gözlemci ve kent parçaları arasındaki ilişkiye vurgu yapmış, mimarlık bilgisi üretimine insan-mekan algısının etkileşimini de dahil etmiştir. Üç kuramcı da arketipik elemanlar belirleyerek biçim-kent ilişkilerini belirli bir mantığa oturtmaya çalışmıştır. Ancak Rowe'da kendiliğindenliğe, Alexander da kullanıcıların tercihlerinin de dahil edildiği örüntülere, Lynch de ise mekan algısına yönelik vurgular bulunmaktadır. Bu nokta da biçim/süreç kategorisinin sınırlarının muğlaklaştığını söyleyebiliriz. Alexander, Rowe ve Lynch'i iki yaklaşıma da paralellikler taşıyan daha ara bir kategoride değerlendirmek mümkündür. Kenti ön kabullere dayalı bütünsel bir yapı olarak görseller dahi, bu nesnenin kullanıcı öznenin her zaman bağımsız olmadığına, onla iç içe geçerek mimarlık bilgisini değiştirebileceği fikrine de yakın

durmuşlardır.

Kojin Karatani ve Alan Colquhoun'un yapma/biçim, oluş/süreç kategorilerine ayırdığı beş kent kuramının tamamı, 1960'lar itibariyle modern harekete eleştiri niteliğinde oluşan metinler olmalarıyla bir ortaklık içerisindedir. Bununla birlikte, birbirinden farklı yöntemler öneren beş yazarın aldığı eğitimlerin ve uzmanlık alanlarının farklılaştığını görüyoruz. Aldo Rossi mimarlık ve kent kuramları üzerine araştırmalar yapan ve yazılar yazan bir uygulamacı mimar iken, Christopher Alexander da benzer alanlarda yazılar yazan bir akademisyen ve uygulamacı bir mimar olmasının yanı sıra matematik ve sibernetik teorilerle ilgili araştırmalar yapan bir kuramcı. Bir akademisyen olarak Colin Rowe mimarlık tarihçisi ve kuramcısı, Kevin Lynch kent üzerine araştırmalar yapan bir akademisyen ve şehir planlamacısı, Jane Jacobs ise benzer biçimde kent üzerine araştırmalar yapan ve yazılar yazan bir gazeteci-aktivist olarak karşımıza çıkıyor. Yapma-oluş/biçim-süreç kategorileri içerisinde sınıflandırılan bu beş kuramcının metinlerini incelediğimizde; bağlı oldukları çeşitli disiplinlerin de etkisiyle, farklı seviyelerdeki vurgularla bu kategorilere atıfta bulduklarını görüyoruz. Bu farklılıklar ve gri alanlar; kent kuramlarındaki yaradılışçı/yapma/biçim ve evrimselci/oluş/süreç kategorilerini, ortaya çıkan kesişim bölgeleri aracılığıyla birbirine yakınlaklaştırıyor ve aralarındaki keskin sınırı ve ayrışmayı muğlaklaştırıyor.

Bilgilendirme

MSGSÜ - Bina bilgisi doktora programı kapsamında hazırlanan 'Yaradılışçılık/ Evrimselcilik Ayrımından Biçim/ Süreç Ayrımına Mimarlıktaki Kent Kuramlarının Epistemik Dayanakları' isimli tezden türetilmiştir.

Kaynaklar

- Alexander, C. (1965). The City is not a Tree. *Architectural Forum*, 122(1), 58-61.
- Arslan, A. (2019). İlkçağ Felsefe Tarihi II: Sofistlerden Platon'a (8. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan A. (2020). İlkçağ Felsefe Tarihi I: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi (11. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aster, von E. (2005). İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi. (Çev: V. Okur). İstanbul: İm Yayın Tasarım. (Orijinal yayın tarihi, 1999).
- Anay, A. (2012). *Mimari Biçimcilik*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü Yayınları.
- Atay, P. (1998). Çağdaş Mimarlıkta Anlam Sorununun Fenomenolojik Yorumu. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bingöl, Ö. (2007). *Mimarlıkta Tip Kavramı ve Tipoloji*. (Doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ceylan, E. (2010). *Modern bir Mimari Temsil ve Performans Aracı ya da Mimarlıkta Diyafram*. (Doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Colquhoun, A. (2005a). *Süperblok*. Mimari Eleştiri Yazıları içinde (88-95 ss.), (2.baskı), (Çev: A. Cengizkan). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları (Orijinal yayınlanma tarihi, 1981).
- Colquhoun, A. (2005b). *Giriş: Modern Mimarlık ve Tarihsel Oluş*. Mimari Eleştiri Yazıları içinde (11-18 ss.), (2.baskı), (Çev: A. Cengizkan). Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları (Orijinal yayınlanma tarihi, 1981).
- Cornford, F.M. (1950). *The Unwritten Philosophy and Other Essays*. Londra: Cambridge University Press.
- Cornford, F.M. (2019). *Sokrates Öncesi ve Sonrası* (2.baskı), (Çev: S. Onan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1932).
- Deleuze, G. (2015). *Anlamın Mantığı*. (H. Yücefer, Çev.). İstanbul: Norgunk Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1969).
- Dostoğlu, S. (1984). Modern Mimarlığın Ötesi. *Mimarlık*, 204, 17-21.
- Forty, A. (2000). *Words and Buildings*. Londra: Thames and Hudson.
- Guthrie W.K.C. (1985). *A History of Greek Philosophy Volume I: The earlier Presocratics and the Pythagoreans*. Londra: Cambridge University Press.
- Güçlü A., Uzun E., ve Uzun S. (2008). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümlü ve Yaşamı*. (B. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1961).
- Karaca, (2011). *Oluş Sahnesi: Beckett*. (Yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Karatani, K. (2005). *Metafor olarak Mimari* (Çev: B. Yıldırım). İstanbul: Metis Yayınları (Orijinal yayınlanma tarihi, 1983).
- Kerse, M.I. (2011). *Demokrasi Kavramının Yeniden Sorgulanması*. Antik Yunan'da Felsefe ve Çağımıza Etkileri içinde, (Ed. Yavuz Kılıç). İstanbul: Doğu Batı Yayınları-69.
- Koçyiğit, G. (2007). *Mimarlıkta Yersizleşme ve Yerin Yeniden- Üretimi*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge: MIT Press.
- Madrazo, L. (1995). *The Concept of Type in Architecture*. (Doktora tezi). ETH Zürih.
- Mertol, M. (2019). *Form Kararları Üzerinden Mimarlık Ürününde Anlamın İncelenmesi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Oğuz, Ş. (1999). Batı Mimarisinde Estetik'in Geçirdiği Temel Yapısal Değişimler, Pythagoras'ın ve Platon'un Rönesans Mimarlık Düşüncesine Etkileri; Mimaride İdealist Estetik. *Yapı Dergisi*, 212, 66-72.
- Özten, Ü. ve Anay, H. (2017). Bağlamsalılığın İki Yüzü: Tepeleri ve Vadileri Pahlanmış Bir Dünyada Bağlamsalılık Hususuna Yeni Bir Bakış. *Megaron*, 12(1), 57-66.
- Platon. (2000). *Şölen* (Çev: S. Eyüboğlu ve A. Erhat). İstanbul: İş Kültür Yayınları.
- Popper, K. (2008). *Açık Toplum ve Düşmanları – Cilt I – Platon* (3.baskı), (Çev: M. Tunçay). İstanbul: Liberte Yayınları (Orijinal yayınlanma tarihi, 1945).
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi* (Çev: N. Gürbilek). İstanbul: Kanat Kitap (Orijinal yayınlanma tarihi, 1966).
- Rossi, A. (2022). *Bilimsel Özyaşamöyküsü*. (Berk Cankurt, Çev.). İstanbul: Arketon. (Orijinal yayınlanma tarihi, 1981).
- Rowe, C. (1947). The Mathematics of the Ideal Villa. *Architectural Review*, 101-104.
- Rowe, C. ve F. Koetter (1978). *Collage City*. Cambridge: MIT Press.
- Russell, B. (1973). *Batı Felsefesi Tarihi – Modern çağ - Yeni çağ* (2.baskı), (Çev: M. Sencer). Ankara: Bilgi Yayınevi (Orijinal yayınlanma tarihi, 1945).
- Seven, P. (2015). *Mekan Bilgisinin Asimetrik Diyalogla Üretimi*. (Yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, N.K. (2002). *Tasarım Sürecinde Bilişsel Yeti Olarak İmgelem ve Kavram*, (Doktora tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Vesely, D. (1985). Architecture and the Conflict of Representation, *AA Files*, 8, 21-28.
- Vidler, A. (1996). *The Third Typology*, Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995 içinde, (Ed. K. Nesbitt). New York: Princeton Architectural Press.
- Williams, J. (2000). Deleuze's Ontology and Creativity: Becoming in Architecture. *Pli* 9, 200-19.
- Whitehead, A.N. (1929). *Process and Reality*. New York: The Free Press.
- Yücel, A. (1999) *Mimarlıkta Dil ve Anlam*. İstanbul: TMMOB İstanbul Büyükkent Şubesi Yayınları.